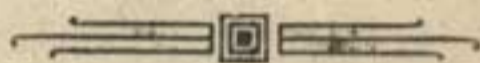

322
261.7

ЦЕРКОВИЊ
УНИВЕРЗИТЕТА

ПОЛИТИЧКО ПРАВНО ПИТАЊЕ РЕЛИГИЈЕ

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА
Бранислав Церовић - Ајхштет
БЕОГРАД

БЕОГРАД

Тискарница ДРАГ. ГРЕГОРИЋ — Космајска 22.
1924.

3017

VI-83

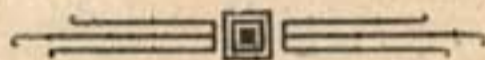
Д-Р ЧЕД. МАРКОВИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

1368
Уведена у нови инвентар бр. 1368
1. јануара 1942 год.
Београд.

ПОЛИТИЧКО ПРАВНО ПИТАЊЕ РЕЛИГИЈЕ

33183

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА БРАНИСЛАВ ЦЕРОВИЋ—АЈХШТЕТ
ОСНОВАНА 1896. Г. — ОБНОВЉЕНА 1909. Г.
1924.

БЕОГРАД

Штампарија ДРАГ. ГРЕГОРИЋ — Космајска 22.

1924.

НЕЋЕМО РЕЛИГИОЗНЕ РАТОВЕ *)

Данашња свечаност има три обележја: национално, религиозно и опште културно.

1. Национално обележје у томе је, што је данашња свечаност слава српске школе, и, као таква, један од народних обичаја, који су допринели одржању духовног и, најзад, остварењу територијалног уједињења српског племена. Доприневши уједињењу српског племена, светосавска слава истовремено помогла је ослобођење и уједињење са српским и осталих братских племена, која са српским данас чине једну државну заједницу.

Да ли ће српска школска слава у будуће бити један од чинилаца на стварању тешњег духовног јединства разних братских племена, или ће послужити као један од елемената племенске разлике, немогуће је предвидети са извесношћу. То ће зависити од више чињеница, које се овде не могу наглашавати. Али једно је извесно, и то се може, на основу досадашњег искуства, слободно рећи, да ће се и у будуће, као и до сада и данас, у свима српским школама на данашњи дан и свечано и искрено проповедати духовно јединство братских племена, и да ће светосавска прослава у српским школама бити манифестација народног јединства. И с тога се може очекивати, да ће и остала племена, и сви појединци, које државно јединство испуњава задовољством, у данашњој свечаности пре гледати једну лепу традицију, која нас сједињује, но елеменат разједињавања или израз прохтева хегемоније. Код правога јединства нема превласти, а племенска индивидуалност није ту да се вечито одржи, него да се са сродном слије, како би сједињене

*) Говор о Светосавској Прослави на Правном Факултету у Суботици. Штампан у загребачкој „Slobodnoj Trgovačini“, од 21., 22. и 23. марта 1923. г.

дале један виши облик, као једну етапу на путу ка Човечанству. Историјски процес није разједињавање, но стапање племена и народа. Он се врши и против наше воље. Зашто му се свесно и вештачки противстављати и тамо, где се он може спровести без потреса и јаука?

2. Религиозно обележје чини култ православне цркве, уз који се свечаност обавља.

Питање религије једно је од најопштијих питања. Оно занима, више или мање, све људе, почев од првих тренутака сазнања па до саме смрти. Може се посматрати са теоријског, национално-историјског и актуелно-политичког гледишта.

а) Виши духовни живот масе народа изражава се вером у бића несразмерно моћнија од човека.

Као што људи стварају и руше у границама своје моћи, човек замишља, да су и нека невидљива и свемоћна бића морала створити и њега и сав чулни свет, и да свим тим управљају са одређеним планом и циљем, као што и човек чини са својим творевинама.

И као што се човек може озлоједити и умилостивити поступцима других људи, тако он замишља и да му невидљива бића његове маште могу напакостити или помоћи, према томе како се понаша према њима и према заповестима, које му по предању од њих долазе. С тога се и стара, да им угоди: да извесним поступцима, претежно формалностима, задобије њихову наклоност.

Освећење жита и славског колача уз молитве Богу и Светом Сави, као заштитнику школе и посреднику између ње и божанства, религиозни обред, коме смо мало час и ми присуствовали, у суштини има то значење.

Колач и жито невине су жртве, којима су замењене негашње жртве у људској крви. Примитивни човек био је људождер, па су то морали бити и његови богови. Они су то остали за дуго и онда кад је човек осетио одиратност према тој врсти хране. Молох је тражио првенчад; праотац Аврам спреман је да закоље свог јединца сина; у Мексици приношени су на жртву не само заробљеници него и млади племићи; код Германа и Келта божанство се засињавало људским жртвама; око 980. год. у Кијеву постојао је дрвени кип бога Перуна, коме су на жртву приносили људе; божанству реке Ганга још у 18. столећу жрт-

нована су првенчад, и напори Енглеза још нису успели да у Индији искорене приношење људских жртава...¹⁾

Са духовним уздицањем човека, уздиже се и његово божанство, јер је оно слика човека, а не обратно, како стоји у првој Мојсијевој књизи, којом се код већине Хришћана још и данас школска деца уводе у прво познавање света.

Духовну потребу сазнања: Откуда и куда? народне масе од увек су задовољавале и задовољавају вером у надприродна бића, т.ј. у бића која чулима не опажамо, и факт је, да историја не познаје народе без вере, али се још мање може порећи истина: да је вера производ човековог духа, да се са њим преображава, и да маса народа томе свесно није ни учена, него да је, напротив, истина од ње на разне начине скривана. И као што духовно стоји више оно дете, које се не задовољава објашњењем родитеља и учитеља о постанку човека и света, и народ је у толико виши духовно, у колико се мање задовољава наслеђеном вером и у колико му је она у опште равнодушна. Говорити о штетности уношења истине у народне масе, приговор који често и добронамерно и најобразованији преставници народа чине против слободоумља, значи говорити о штетности просвећивања и у опште духовног напретка. Ко се са тим слаже, у пркос очигледним историјским чињеницама, нека затвори школе и нека спречи, ако може, проналаске, од којих су многи и за нас права чуда, али чуда која ствара човек, и која и код најпростијих и верској догми најоданијих поклоника порађа сумњу у веру предака.

И већа је корист, ако човек буде сазнао да је, и ако пролазан као и све остало што се рађа и умире, ипак он господар света, творац судбине своје и својих ближњих, но ако се буде ослањао на веру, која, кад је потпуна, неизбежно води фатализму. Што је народ у маси још празноверан, не значи да је неспособан да прими истину. Он је у празноверју рођен и одрастао, и његово празноверје, не устручавам се да то кажем, свесно је одржавано добрим делом баш од оних, који су позвани да га уче истини. За то би се могло навести безброј примера, из садашњости исто тако као и из прошлости.

¹⁾ P. D. Chantepie de la Saussaye, Manuel d' Histoire des Religions. Traduit de l' allemand. Paris 1904. P. 700.

Salomon Reinach, Orpheus. Histoire générale des religions. Paris 1918. P. 210.

Постоји бојазан, да би овладала анархија, кад би народ у маси изгубио веру у Библију. Ова бојазан гола је претпоставка, која се апсолутно ничим не поткрепљује. Кад се тако радо истиче, да још није било народа без вере, и из тога изводи закључак, и да је вера потребна и да ће постојати докле народ постоји, како се онда може рећи, да би настало зло ако би народ постао безверан, кад о томе немамо ни непосредног ни посредног доказа. Правећи ту неоправдану претпоставку о злу, које би наступило, ако би народ постао безверан, или, боље рећи, неправдоверан, губи се из вида, да безверност код једног народа не може наступити на пречац, за један дан или за једну ноћ, као што то не наступа без дуже духовне борбе ни код појединаца. Дубоко укоренење традиције слабе постепено, дугим временом, а празнина, која наступа опадањем верских идеала, попуњава се другим, за живот на земљи прилагоднијим, тако да душом човеком не мора овладати пустош. У томе што се сиромашни, жедни и гладни правде, којима је проповедано Јеванђеље (по Матеју 5 и 6), не задовољавају обећаним царством небеским, него би хтели да га искусе за живота, не видим зло него напредак. Док се, дакле, с једне стране, не може знати, све докле докле један народ не би постао безверан, да ли би то било зло или добро, с друге стране, извесно је, јер утврђено прошлосту и садашњосту, да вера, ма како дубока, није у стању да сама собом отклони анархију, и, према томе, оправдан је и закључак, да она ни у будуће неће имати ту чаробну моћ. Далеко чувена побожност руског мужика није спречила догађаје, који су у Русији наступили почетком 1917. год. А што исто стање није наступило у Немачкој крајем 1918. год., заслуга је не вере него других економско-социјалних и просветних прилика. Поредак у друштву, у колико га има, постоји не из бојазни од Божије казне, од земаљске казне, и последица је не вере у пакао него свести о штетности безвлашћа. Ослободите само за недељу дана људе од сваке одговорности на земљи за дела која у том времену буду починили, па ћете ставити на пробу бојазан од Божије казне.

Заблуда је, дакле, мишљење, да честитост и напредак једног народа зависе од његове затуцане побожности. „Интелигентни и напредни јапански народ“, чији је преставник са далеких азијских острва дошао да нас разграничава са нашим вековним и хришћанским суседом, „врло је мало религиозан“. Његова дубока религија као и једина силна страст јесте патри-

отизам.¹⁾ Није ми намера да певам химне Шумадинцима, којима чак и православни из других покрајина чине прекоре због маловерја, али ми се чини, да их је аутор тога мишљења о Јапанцима познавао, и за њих би то исто рекао.

Кад је већ реч о патриотизму, не заборавимо, да сама сентименталност није довољна, да га одржи и развије до врхунца. На крају побеђује, јер за живот нужније и неопходније, оно што је речено давнашњом, за сва времена истинитом, изреком: Где је добро, ту је отаџбина. Ко хоће добре војнике, мора хтети да сваки војник има своју баштину; ко хоће добре грађане, мора хтети и да се сваки грађанин у држави осећа као у својој кући. Искрену лојалност несловенских елемената, па временом и њихову љубав према овој држави, имаћемо само по ту цену. Но једна од битних претпоставки за то јесте и увиђавност свих грађана: да не траже оно што се не слаже са пуним јединством и снагом државе, и да не губе из вида, да ова држава није дело само декламација него и снаге и њених претешких напора.

После тог малог одступања, да се вратимо предмету.

б) Ма како се теоријски мислило о вери, били би необјективни, кад би хутке прешли преко једног признања, које јој посебно дугује српско племе.

Она му је у данима вековног искушења била сва утеха и нада. Вера у Бога и Божију правду одржада га је. Вера и Српство били су једно исто; свештеници су били једини народни учитељи. И прве законе, као и прве књиге, Србима су дали свештеници (као што је, по правилу, и код других народа).

Прва књига закона јесте један цариградски зборник византиско-римског права из 13. столећа, који је старањем Светог Саве за Србе преведен 1219. год. Он је преписиван за Бугаре и Русе и у Русији добио је назив Крмчија. 1804. год., у почетку обнављања Србије, која у току од 114 година доводи до наше данашње државе, из те књиге вадио је прота Матија Ненадовић законе за прве српске судове.²⁾

Свети Сава је, према томе, и наш први, и ако посредан, законодавац: један разлог више, да се прославља баш на Правном Факултету.

в) Религиозно питање има и свој велики актуелно политички значај, специјално за нашу садашњу државу.

¹⁾ Reinach, P. d. P. 221.

²⁾ Стојан Новаковић, Законик Стефана Душана, цара српског 1349-1354., Београд 1898. С XI—XV.

Место једне, имамо три хришћанске цркве (православну, католичку и протестанску); имамо џамију и синагогу; имамо признате и непризнате вере; имамо грађана који не припадају ни једној верској заједници. Треба расправити односе између свих цркава и свих верних и неверних, поглавито однос између световне и духовне власти. Једна земља не трпи два господара: али не бити световни или духовни. Историјска борба око превласти окончана је у корист световне власти. Покушај појединих цркава да апсорбују све остале, оставио је само жалосних успомена.

Данас су цркве упућене на покорност држави и на међусобну трпељивост. А што црква још није свуда потпуно одвојена од државе, има се приписати на првом месту владајућем мишљењу, које је, можда, једно од великих уображења, да црква, учећи паству покорности и уливајући страх од страшног суда, служи држави. Само по ту цену, да служи држави, (и да преко ове и сама дође до земаљске власти), хришћанска црква призната је од цара Константина. Но и поред све службе држави, коју врше молепстијем и плашњом од страшног суда, за државу, као што је наша, која има и један задатак виши од обичне владавине, наиме задатак, да на место првенствено механичког државног створи духовно јединство народа, постојаније и сигурније од првог, више црква могу бити штетне, ма да све јавно проповедају покорност државној власти. Посматраоцима рада црква није тешко уочити извесан борбени став, који оне заузимају једна према другој, па, донекле, и према држави. Мислим, да је и време и умесно, да им се и са овог места, које не преставља власт, али које треба да преставља развијену и непомућену свест, свима одлучно каже: Нећемо религиозне ратове! Ми имамо прешнијих и културнијих послова.

И ако у Мојисијевим књигама и Корану, као и у Јеванђељу, има места у којима се проповеда братство свих људи, свака црква, и она најуниверзалнијег учења љубави према ближњима, има у себи много секташкога. У самом Јеванђељу (по Матеју 10³⁰, 12³⁰) стоји: „А ко се одрече мене пред људима, одречи ћу се и ја њега пред оцем својим на небесима; који није са мном против мене је; и који не сабира са мном, просипа“; у Првој посланици апостола Павла Корићанима каже се: „На срамоту вашу говорим: зар нема међу вама ни једнога мудра, који може расудити међу браћом својом, него се брат с братом суди и то пред неверницима“. Хришћанска црква забрањује брак између хришћана и нехришћана. Јехови постоји само један народ

с правом на живот, и Мојсијев Закон изабраном народу не допушта брачно сродство са другим народима. (Пета књига Мојсијева 7,1-14.): „Кад те Господ Бог твој доведе у земљу у коју идеш да је наследиш и отера испред тебе народе многе... преда их Господ Бог твој теби и ти их разбијеш, потри их, и не хватај с њима вере, нити се пријатељи с њима, кћери своје не даји за сина њихова, нити кћери њихове узимај за сина својега... Јер си ти народ свет Господу Богу својему, тебе је изабрао Господ Бог твој да му будеш народ особит мимо све народе на земљи... И ако ове законе узаслушате и узаржите и устворите, и Господ ће Бог држати теби завет и милост, за коју се закleo оцима твојим... Бићеш благословен мимо све народе.“ Коран (III. 106, V. 56, 70) то, тако рећи, понавља: „О верни! Ви сте најодличнији народ који се икад јавио међу људима. Немојте за пријатеље узимати Чивуте и Хришћане... Међу Чивутима и Хришћанима има их који правично раде, али ох! Како су гадна дела већине.“

Није ли само то, да се и не наводе други примери из „светих“ књига и праксе, довољна илустрација, да су цркве секташке, и да су, као такве, сметња пуном духовном јединству народа? Зар делом цркве не војују против идеје, брат је мио које вере био? А ако су и оне зато, зашто не ревидирају своја предања? Друштвени живот није, не може и неће да буде окаменотина. Он је покретљив. Што му противстаје, мора да прсне, ако не постане еластично. Најтежније сродство јесте крвно сродство. Преко њега се народи стапају, али га цркве спречавају.

Узалуд ће устав прописивати, да школе морају давати морално васпитање и развијати држављанску свест у духу народног јединства и верске трпељивости (чл. 16. тач. 5.), кад верска нетрпељивост лежи у самој природи цркава, чија учења држава прихвата на тај начин што у чисто световна питања уноси елементе верских догми, које племена и народе раздвајају. И у колико се Срби и Хрвати још осећају као два посебна народа, у првом реду последица је припадништва диема разним хришћанским црквама. Једину ту разлику, као битну народносну разлику између Срба и Хрвата, истичу и странци.¹⁾ Исти је случај са Муха-

¹⁾ Dr Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre. III Auflage. „Религија није данас више национална религија; једна и иста нација може имати присталице разних религија. Али и она може, исто као и језик, чинити један од конститутивних елемената народа. Тако, Хрвати и Срби говоре један језик, припадају римској, други грчкој цркви, а бог чега се и осећају као одвојени народи.“

меданцима у Босни и Херцеговини, од којих већина не зна ни речи турске.

Са том констатацијом поставља се, изгледа ми, најважнији актуелни проблем унутрашње државне политике:

Како да се ублажи верски елемент, који смета спровођењу пуног духовног јединства народа, као резона и непосредног циља територијалног уједињења?

Одговор не може бити, да се вера уништи, јер то не стоји у власти законодавца. Одговор не може бити ни тај, да се наметне једна вера, јер је прошло време насиља у том погледу. Стварање једне вере у једног Бога, или бар једне хришћанске цркве на место садашње три, што би требало да је највећа брига хришћанских духовника, ако су прави Хришћани, припада будућности и истинитијем просвећивању не само народне масе него и нарочито свештенства. Да би код масе народа изазвала и потстакла равнодушност према секташтву цркава, а тиме и ослабила утицај цркве у световним питањима, световној власти остаје једно: да у свему што је световно игнорише верске разлике. Њено је, да прокламовану слободу вере и савести приведе у дело. А то ће учинити: кад уведе обавезан и општи грађански брак; кад избаци заклетву из својих закона; кад напусти званично учествовање у верским свечаностима; кад у школама (основним, средњим, стручним) место веронауке уведе историју религије, а место верских — поуке социјалног морала; једном речи, кад учини да религија постане чисто приватна ствар појединаца и њихових признатих религиозних заједница. Али се, ако у том правцу хоће да има успеха, световна власт мора постарати, да у друштву буде што мање мизерије, да не буде жедних и гладних правде, јер су ови склони, да, док им не прекини, за све патње на овом свету очекују накнаду у другом, загробном, животу и лако се предају људима, који им ту утеху умеју да пруже. И још нешто. Преставници световне власти морали би мање бити хипокрити. Морали би се старати, да масу уздижу себи, а не да се, попут обичних демагога, привидно спуштају на њен ниво, да би тако стекли њено поверење.

Anton Meager, *Neue Staatslehre. Zweite, Auflage Jena 1904. S. 35.* „Раније, отприлике до периода просвећености, нарочито се јако ценила истоветност религије као основ патриотизма и образовања државе. То је још и сада случај на Оријенту, где су н. пр. православни Срби и католички Хрвати, ма да по језику и пореклу један народ, створили нарочит и скоро увек супротан народни патриотизам са потпуно различним државним идеалима“.

Можда ће се рећи, да је ззорно, да се ове речи чују на прослави Светог Саве. Напротив, добро је и умесно је, да се чују баш данас и са овог места, које је посвећено истраживању истине и слободном исказивању онога што се савесно сматра за истинито и добро, без обзира, да ли то наилази на одобравање или негодовање. Без таквог рада — нема просвете, и такав рад — у духу је ове прославе. Ко је тај ко ће преставити, да би први српски архиепископ преспавао еволуцију од толико столећа, и да би био противан, он, српски просветитељ, да његов народ прихвата напредније мисли и да се, ради добра свога и своје браће, прилагођава новим приликама. Наше дедове, па чак и оце, хранила је дрвена ралица; нас рани моторни плуг. У томе нема ни покуде за ралицу, ни похвале за моторни плуг. Свему има време (Књига Проповедникова, 3) и све у своје време. Један Арабљанин (Иби Фадсали) видео је (921. год.) на свом путу по словенским земљама (у Русији), да су при сахрани једног мртваца убили једну девојку, да му (мртвацу) на другом свету буде жена,¹⁾ а обичај, да се удовица спаљује на гробу свога мужа, обичај који је некад постојао и код Словена, као и код других народа, код Индијанаца забранили су Енглези тек 1829. године.²⁾ Ко је за слепо одржавање свих традиција, морао би жалити и за таквим и сличним, које су временом напуштене.

3. Национално и религиозно обележје данашње свечаности само су две посебне стране њеног општег културног значаја, који је нераздвојан од просвете и просвећивања. —

Просветити човека значи двоје:

Отворити му духовне очи, да упозна природне и друштвене законе, како би их искористио или им се лакше прилагодио, те у истини постао господар света; учинити да распозна добро и зло, и навикнути га, васпитати га, облагородити га, да чини само добро, а избегава зло.

Ова друга страна просвете, коју би, за разлику од прве, могли назвати душевном, за добро човека још је важнија од проширења круга техничког знања, али је њен напредак, а ко се не може порећи, тако спор и тако неприметан, да се често намеће сумња: да ли је у опште могуће култивисати човека, не у смислу обичнога мерила културе, да човек има што више и што префинијих потреба, него у моралном смислу, да не чини зла другима, па, посредно, ни себи.

¹⁾ Chantepie, П. д. Р. 674.

²⁾ Reinach, П. д. Р. 74.

Нису ли, и поред међународне установе Црвеног Крста и привидног постојања међународног права, ратови и данас свирепи скоро онако исто као и у дане разорења Троје? Зар се технички плодови културе не окрећу против саме културе, против човековог разума, који их је стварао за човека а не против човека? И да ли то збиља мора тако да буде и међу народима, који се издају за приврженике догме о братству свих људи? И зар та проповед за сва времена мора остати у супротности са стварношћу, која свакодневно обнавља трагедију Каина и Авеља, Ромула и Рема? Може ли се говорити о високој култури, докле има бескућних и гладних и докле се пуне казамати?

Није довољна проповед, па да се човек облагороди. Вера и лепе жеље не вреде без доброг дела; а највеће добро дело не може бити појединачно него само друштвено:

Створити такав поредак, у коме би човек могао, и можда морао, бити добар, поредак сличан ономе у породичним задругама, у којима сваки члан ради по својој способности и сваки ужива по својој потреби.

Испитујући услове за такав поредак, Правни Факултет отвара хоризонте за остварење братства и мира међу људима. Радам у том правцу, он оправдава и своје постојање и прославу успомене на првог српског просветитеља.

СЛОБОДА ВЕРЕ И САВЕСТИ*

— Један поглед на Устав и реформу закона —

1. Јеванђелска изрека: Цару цареву, Богу божје! до сада највише је остварена у северо-америчким државама и у Француској. Тамо је црква одвојена од државе. Заштита, коју држава даје за вршење религиозног култа, није нека привилегија цркве или, боље рећи, црквара. То је заштита слободе, коју уживају и сва остала призната удружења. Но историски процес одвајања права од религије ни тамо није у потпуности завршен. Тако, нпр. у Француској не може се бити поротник без положене заклетве на поротничку дужност.

2. Слобода вере и савести, прокламована Декларацијом човекових права, реципирана је, као културна тековина, и чини, као елемент слободе личности, једну од битних одредаба Устава већине европских држава. Али је та рецесија делимично још само начелна. Потврду за то даје и наш Устав.

Док се једним чланом (12.) зајемчава слобода вере и савести и поставља правило, да је уживање грађанских и политичких права независно од исповедања вере, другим чланом (58) Краљу се намеће заклетва („... ступајући на престо... заклињем се свемогућим Богом... Тако ми Господ Бог помогао. Амин!“), трећим (90) заклетва се намеће министрима, а четвртим (109) признаје верско обележје породице и наслеђа: „У породичним и наследним пословима Муслимана суде државне шеријатске судије.“

Дакле, лице позвано Уставом (чл. 56.) на престо не може постати Краљ, докле не положи Уставом прописану заклетву; лице наименовано од стране Краља за министра не може сту-

* Из Споменике Симе Лозанића.

пити на дужност, докле претходно не положи заклетву на Устав и верност Краљу. Форма министарске заклетве исти а није, као форма Краљеве заклетве, прописана Уставом, али и она мора бити верска, јер то значење реч заклетва има и у обичном говору као и у званичној употреби. Кад се томе дода и Уставом призната надлежност шеријатских судија у породичним и наследним односима Муслимана, немогуће је оглушити се о питања:

Шта је онда са изреченом слободом вере и савести, и да ли је у истини уживање грађанских и политичких права независно од исповедања вере?

Да ли је уставотворац (тако се једном речи називају уставотворни фактори: Парламенат, подељен на парламентарно — партиске клубове, с једне, и Краљ с друге стране) био свестан значења, „слобода вере и савести“, кад истовремено са прокламовањем тога начела врши притисак на савет врховног државног функционера и његових првих органа или кад, другим речима, не допушта, да Краљ и министри могу бити људи без вере у Бога, или да то не могу бити чак ни религиозни људи, рецимо Хришћани, али људи чија би савест забрањивала заклињање. (Јеванђеље по Матеју, V, 34—37)?

3. Испитивањем узрока ове толико очигледне противречности у Уставу по питању слободе вере и савести могло би се доћи до објашњења:

И уставотворац је био свестан противречности, али је, као лукав политичар, не усвајајући искрено начело слободе вере и савести, другом руком (чл. 58. и 90) хтео да узме оно што је првом (чл. 12.) морао дати да би сачувао изглед модерног уставотворца;

противречност се је промакла случајно, не намерно, него због недовољног критицизма, оскудицом строге принципиелности, последица је слабе заинтересованости, јер заклетва Краља и министара не погађа првокласне политичко-материјалне интересе, на које је првенствено била концентрисана пажња парламентарно-партиских клубова.

За праву претпоставку могао би да говори један озбиљан разлог. Учествовање народних посланика у Уставотворној Скупштини било је условљено полагањем заклетве, што је у јавности издзвало бурну дискусију, па чак и апстиненцију неких посланика. Заклетва је, на тај начин, баш непосредно пред израду Устава, јасно истакнута као притисак на савест посланика. Логично је, дакле, узети, да су они који су на за-

клетву гледали као на средство за везивање савести то „моћно“ средство хтели да обезбеде и самом Уставу, ма и по цену посредног негирања слободе вере и савести. Али се је, стога што је већ испољен такав значај заклетве, могло очекивати, да, при дефинитивном редиговању и изгласавању Устава, реч заклетва неће проћи незапажена као крајње безначајна. Међутим, чланови Устава, у којима се помиње заклетва, примљени су, у Уставном Одбору и у Уставотворној Скупштини, по владином предлогу, без дискусије.

Другу претпоставку јако поткрепљује општа појава компромиса између новог и старог у духовном животу народа. Слобода вере и савести, ма да је прокламована пре једног столећа, још је нешто ново; заклетва се практикује од старина. Речима се прима ново; делом се живи по старом. Нису ли и Хришћани у маси на делу још многобошци?

4. Краљ се је заклео на Устав. Министри се заклињу на Устав и верност Краљу. Форма је испуњена, али је њоме, наметнутом заклетвом, поречена слобода вере и савести. Тај непобитни факат не може се ублажити приговором, да савест свих који се сходно Уставу заклињу допушта заклетву, пошто су се заклели по својој слободној вољи, јер:

прво, да се нису хтели заклети не би ни заузели своје положаје, и

друго, само они могу знати, да ли су поступили према или против своје савести.

Религија је друштвена ствар по култу. У суштини је строго индивидуална и, као таква, подложна променама, које се не поклапају са материјалним уписом или исписом из чланства неке вероисповести.

Као чисто унутарња ствар човековог духовног бића, савест се не може ни ограничити. Она је по самој природи слободна од туђе воље. Никаква мучења нису била у стању да фанатизирани људе лише њихових уверења. А кад се ипак говори о зајемчавању слободе савести, мисли се на њено манифестовање у спољашњем свету, на видну радњу којом се савест изражава. Да би у том смислу слобода савести у истини била зајемчена, мора се оставити сваком појединцу, да своју савест по свом личном нахођењу и по својој вољи изрази или не изрази, а да од тога, изразио је или не изразио, не претрпи никакву другу до евентуално моралну штету. Чим се стицање извесних положаја или друге правне последице законски услове полагањем или неполагањем заклетве, дакле

радњом којом се савест испољава, врши се притисак на савест, ограничава се слобода савести. Тврдити противно значило би исто што и рећи: Слободни сте да положите или не положите заклетву, али ако је не положите изгубићете живот, или као што је нпр. стварно речено у Законнику о поступку судском у грађанским парницама (§§ 300 и 301), да ће се, онај коме је судском пресудом наложена откривајућа заклетва, на полагање исте „принудити“ новчаном казном а после и притвором, који ће трајати докле заклетву не положи а најдуже годину дана.

5. За уношење уставног прописа о признању верских правила у породичним и наследним пословима Муслимана лако је наћи објашњење. Дали су га народни посланици који су били против тога прописа (од 3. чл. 109) и сама одбрана прописа, учињена, нека је допуштено рећи, више по званичној дужности (Стенографске Белешке Уставотворне Скупштине. Година Прва Број 44 С. 1-8).

Преставници суграђана Мухамеданаца помагали су владу у доношењу Устава. По правилу, дајем да даш и чиним да чиниш, услуга је награђена. Признање шеријатских судија унето је у Устав, место да се то питање остави на расправу обичном законодавству, које има да изведе савремене реформе.

Тиме, је, свесно ичи несвесно, учињена сметња увођењу обавезног и општег грађанског брака, на целој територији државе и за све држављане, пре уставне измене, без чега (увођења обавезног грађанског брака) не може бити ни пуне слободе вере и савести. Ако се, при изједначењу законодавства, буде стало на садашњем времену одговарајуће гледиште, да је брак искључиво световна (људска) институција, а оно је преовладало у цивилизованим државама, и ако се увиди, да за увођење обавезног и општег грађанског брака и за нашу државу постоје они исти разлози који су постојали нпр. за Мађарску, неће се моћи чинити разлика између Хришћана, Мојсијеваца и људи без вере, с једне и Мухамеданаца, с друге стране. Исте климатске погодбе, исте социјално-економске прилике, једнакост пред законом, свест о корисности природног закона амалгамације племена, све то налаже једну исту форму и једну исту врсту законом признате животне заједнице између човека и жене. Могућност за свестрано развиће сваке индивидуе, могућност за потпуну еманципацију сваког људског бића, постулат је савремене културе и задатак културне државе. Стога што је полигамија допуштена Кораном, за оне који је сматрају као верску догму реформа би била коренита и можда

јако осетљива. Али ваља имати на уму, да је и код Мухамеданаца полигамија фактички привилегија малог броја материјално боље ситуираних. Претежна већина живела је и живи у моногамном браку. Статистика о томе могла би врло корисно послужити. С друге стране, дух просвећивања не обилази ни Мухамеданце. И међу њима неће бити незнатан број школованих, који ће и моћи и хтети да вернима у духу резултата данашњих наука и општег искуства објасне пророкове речи:

„Реци људима од Писама: У вашем верозакону не прелазите меру противу истине, и не идете за наклоностима људи, који пре вас беху у заблуди“ (Коран, V, 81).

6. Ако се за Устав мора рећи, да је до ревизије или повреде сметња увођењу обавезног и општег грађанског брака (јер би то повукло укидање шеријатских судија), те, према томе, и сметња потпуном одвајању права од религије у питању брака и наслеђа, исто не важи и за напуштање обавезне заклетве војника, чиновника (државних и самоуправних), парничара, поротника, вештака, сведока, јер Устав заклетву налаже само Краљу и министрима. То се питање може решити обичним законима, на којима се већ ради. Садашња заклетва, промисорна и асерторна, заменила би се свечаним обећањем и свечаном потврдом без позивања на Бога као на сведока и страшног судију. Уступак заклетви могао би се учинити у толико што би се оставило да буде факултативна: избор између свечане изјаве и заклетве врши лице које има да учини изјаву. Правно дејство неиспуњеног свечаног обећања или свечане потврде било би исто као и правно дејство кривоклетства. Тада и Казнени Законик не би предвиђао казну за „кривоклетника“, чим се засведочава, да се не полаже много на ефикасност божије казне, која би једина код заклетве имала да постигне кривоклетника, него за „обману“ што у ствари и значи садашња казна за „кривоклетника“. Ако је заклетва верска светиња, онда је световна казна за „кривоклетство“ обесвећење заклетве.

И кад би народне масе много полагале на вредност и светињу заклетве, што свакодневно искуство не потврђује, и световна власт и преставници религије требало би да су, данас, против заклетве. Културни задатак и државе и цркве јесте да народ уздигну духовно, а не да му још добрим делом туго-ришу, често свесно подржавајући га у заблуди. Док је држави културни задатак, поред осталих, да народ учи и навикава на свест о народу и држави ради народа и државе, и дужност да

у свима правцима спроводи већ прокламовану слободу вере и савести, духовној власти била би дужност да противстане профанисању религије употребом исте као средства за циљеве световне власти. А заклетва је од увек служила томе циљу, од увек је била притисак на савест, и онда кад је у служби световне као и кад је у служби црквене власти, која и сама много полаже на световна добра. И штетна је као васпитно средство: допуштево је и обмањивати, само ако се то не чини противно заклетви! Колико је узвишеније:

„Нека буде ваша реч: да, да; и не, не; а што је више од овога од зла је“ (Јеванђеље по Матеју, V, 37).

7. Увођењем грађанског брака, обавезног и општег, и напуштањем заклетве, као средства за притисак на савест, остварило би се уставно начело слободе вере и савести, право би се одвојило од религије, у колико је то могуће и без одвајања цркве од државе. Право и религија повукли би се свако у своју област: право да регулише људске односе без обзира на спас душе; религија да задовољава човекову потребу за преставама о загробном животу и да теши, у колико то наука и искуство Човечанства не могу да пруже човеку. Тек тада ће уставна зајемченост слободе вере и савести бити истина, предмет истраживања социалних као и природних наука.

33183